

Ένα ανολοκλήρωτο πορτραίτο του Νικολάου Χωραφά από τον Νικόλαο Κ. Ανδρουλάκη

Εισαγωγικό Σημείωμα: Ο Νικόλαος Ανδρουλάκης είχε ξεκινήσει να εργάζεται πάνω στο παρόν κείμενο το θέρος του 2019, μετά από προτροπή της Διευθύντριας του περιοδικού κας Τόνιας Τζαννετάκη. Δυστυχώς η ξαφνική, ταχεία επιδείνωση της κατάστασης της υγείας του, δεν του επέτρεψε να ολοκληρώσει παρά μόνο ορισμένα τμήματά του. Ωστόσο, κατέστη δυνατή η συναρμογή τους, όπως παρουσιάζεται παρακάτω. Μέχρι τέλους δε τον απασχολούσε το ζήτημα του «προδανεισθέντος χρόνου», με το οποίο τελειώνει απότομα το ύστατο αυτό πόνημά του.

I. N. Ανδρουλάκης

Ο αείμνηστος Καθηγητής Νικόλαος Χωραφάς υπήρξε το εντελώς πρώτο πανεπιστημιακό πρόσωπο με το οποίο ήρθα σε οπτική επαφή, όταν έκανα τα κυριολεκτικά πρώτα βήματα προσέγγισής μου στον χώρο του Πανεπιστημίου και ειδικότερα της Ποινικής Επιστήμης: Συγκεκριμένα, στις εισαγωγικές εξετάσεις για την Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών του έτους 1950, στις οποίες μετείχα (τις εξετάσεις αυτές τις οργάνωναν και τις διεξεπεραίωναν τότε οι ίδιες οι αρμόδιες πανεπιστημιακές Σχολές), ο Νικόλαος Χωραφάς εξεφώνησε για τους υποψήφιους φοιτητές της Νομικής τα εξεταστέα θέματα των Αρχαίων Ελληνικών και έπειτα των υπολοίπων υπό εξέταση μαθημάτων. Η εντύπωση από την πρώτη αυτή οπτική επαφή μου μαζί του είναι μέχρι σήμερα αξέχαστη. Ήταν ένας εξαιρετικά βραχύσωμος, μεσόκοπος άνθρωπος, με ίχνη κύφωσης, πολύ αραιά γκρίζα μαλλιά και ισχυρά μυωπικά γυαλιά, του οποίου η προβληματική σωματική παρουσία απέπνεε εντούτοις **μία ιδιάζουσα πνευματική ακτινοβολία**. Η παρουσία του, η φωνή του, το βλέμμα του, το ύφος του είχαν αφεαυτών κύρος, σοβαρότητα, επέβαλαν σεβασμό ακόμα και πέρα και ανεξάρτητα από την τότε ακόμα κοινωνικά ιδιαίτερα υψηλή διαβάθμιση της καθηγητικής του ιδιότητας, και μάλιστα ως τακτικού Καθηγητού της ισχυρού κύρους Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Τα χρόνια πέρασαν και επήρα με διάκριση το Πτυχίο μου (Α΄ χρηματικό βραβείο Νομικής Σχολής), με ιδιαίτερη μάλιστα επίδοση στο Ποινικό Δίκαιο (βαθμολογήθηκα με 10 τόσο στο Γ΄ έτος όσο και στο Πτυχίο από τον Ν. Χωραφά). Το 1958 επέτυχα πρώτος στις εξετάσεις του νεοϊδρυθέντος τότε Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών για τρεις υποτροφίες εξωτερικού στο αντικείμενο των Ποινικών Επιστημών. Τότε, προετοιμαζόμενος για την μετάβασή μου στο

Πανεπιστήμιο του Μονάχου όπου θα εσυνέχιζα τις ανώτερες σπουδές μου (εκεί, στο Μόναχο, εσπούδασε και ο Νικόλαος Χωραφάς, κοντά στον σημαντικότερο τότε εκπρόσωπο της δογματικής ποινικής επιστήμης, συγγραφέα του θεμελιακού έργου «Διδασκαλία για το Έγκλημα - Die Lehre vom Verbrechen», Ερνέστο Βελίγγ), άρχισα να συχνάζω στο επί της οδού Σόλωνος Ποινικό Σπουδαστήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών, τόπο τότε συνάντησης, αλλά και αληθινής μελέτης για όλους τους σοβαρά ασχολούμενους με την ποινική θεωρία στην Αθήνα. Εκεί λοιπόν βρισκόντουσαν σε καθημερινή βάση οι τρεις τακτικοί καθηγητές των Ποινικών Μαθημάτων (**Νικόλαος Χωραφάς, Ηλίας Γάφος και Κωνσταντίνος Γαρδίκας**), αλλά και όλοι οι τότε υπηρετούντες Υφηγητές, οι περισσότεροι στη βαθμίδα του εντεταλμένου Υφηγητή (Μενέλαος Μπακατσούλας, Ιάκωβος Ζαγκαρόλας, Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης, Κωνσταντίνος Σταμάτης, Χρήστος Δέδες, Αλέξανδρος Κατσαντώνης, Πέτρος Παπαδάτος), αλλά και άλλοι ενδιαφερόμενοι (περιστασιακά ή με αξιώσεις μονιμότητας) για την προκείμενη επιστημονική ύλη.

Η τοπογραφία του Ποινικού Σπουδαστηρίου στον Β΄ όροφο του επί της οδού Σόλωνος κτηρίου ήταν η ακόλουθη: Υπήρχαν δυο μεγάλες αίθουσες, η μια με παράθυρα προς την Σόλωνος και η άλλη με παράθυρα προς τον πλαϊνό κάθετο δρόμο που ένωνε τη Σόλωνος με την Ακαδημίας και τον δημιουργούμενο εκεί κήπο. Στην καθεμιά από τις μεγάλες αίθουσες έμπαινε κανείς από έναν μικρότερο προθάλαμο. Στη μέση της καθεμιάς από τις δύο μεγάλες αίθουσες υπήρχε ένα μεγάλο μακρόστενο Τραπέζι με γυαλιστερή, σκληρή επιφάνεια. Στη μια από τις μακριές πλευρές του (κυρίως στην μπροστινή αίθουσα) καθόντουσαν οι προφορικά εξεταζόμενοι φοιτητές και απέναντί τους ο εξεταστής Καθηγητής με τον εκάστοτε παρευρισκόμενο βοηθό του. Στην καθημερινή ζωή του Σπουδαστηρίου, ωστόσο, ο καθένας, όπως ήταν φυσικό, **καθόταν όπου εύρισκε**, καίτοι συνηθισμένο και βολικότερο ήταν σε περίπτωση παρουσίας εκεί πολλών προσώπων να κάθεται ο Χωραφάς στην κατά κάποιο τρόπο «**κεφαλή**» του μεγάλου Τραπεζιού, δηλαδή στην μία από τις στενότερες πλευρές του. Ήταν λοιπόν απολύτως χαρακτηριστικό αυτό που συνέβη εκεί κάποια μέρα, όταν ένας από τους πολλούς παρευρισκόμενους, χωρίς να το πολυσκεφθεί, κάθισε κατά τύχη ακριβώς σ' αυτήν την κεφαλή του Τραπεζιού. Τότε – διατηρώ ζωντανή την σχετική ανάμνηση – θυμάμαι έναν από τους παρόντες εκεί, κάποιας ηλικίας πια εντεταλμένους Υφηγητές, πιθανώς τον αρχαιότερο και γηραιότερο όλων, να τρέχει ταραγμένος προς την κατεύθυνση του ενλόγω «τολμητία» φωνάζοντας: «**Μη!!** Μην κάθεστε εκεί, **αυτή είναι η θέση του Καθηγητή**»!!! Ήταν, ίσως, μια έκφραση άτοπης και άστοχης υποτέλειας απέναντι στο «μεγαλείο» του απουσιάζοντος προϊσταμένου Τακτικού Καθηγητή. Η θέση ήταν του οποιουδήποτε βρισκόταν εκεί κουρασμένος και χρειαζόταν να καθίσει. Καθόλου δεν ήταν σώνει και καλά η «θέση του Καθηγητή», ο ίδιος δε ο Χωραφάς δεν βρισκόταν εκεί για να ευχαριστηθεί ή και αποδοκιμάσει την κίνηση του Υφηγητή, όπως πιθανότατα θα έκανε. Από την άλλη όμως, η κίνηση αυτή εξέφραζε ταυτόχρονα και κάτι άλλο θετικότερο, που δεν είναι σω-

στό να παροραθεί. Ήταν μια εύγλωττη έκφραση του κοινού αισθήματος καθόσον αφορά στον συγκεκριμένο Καθηγητή και προπάντων άνθρωπο.

Πράγματι, ο Νικόλαος Χωραφάς, όπως παρατήρησε ο Γ.-Αλέξ. Μαγκάκης¹, «δεν ήταν μόνο ένας σημαντικός εκπρόσωπος της νομικής επιστήμης, αλλά κάτι ποιοτικά αλλιώτικο και πολυτιμότερο, που αυτό ακριβώς χαρακτηρίζει τον μεγάλο νομικό». Η έννοια του δικαίου «ταυτίστηκε με την οπτική γωνία αντιμετώπισης της ίδιας του της ζωής, τόσο στη σφαίρα της πνευματικής προβληματικής όσο και στο χώρο της καθημερινής πραγματικότητας, και έγινε έτσι περιεχόμενο ολόκληρης της ύπαρξής του». Γι' αυτό «αναδείχτηκε σε μεγάλο νομικό και ενσάρκωσε έτσι έναν σπάνιο και πολύτιμο ανθρώπινο τύπο, τον “**άνθρωπο του δικαίου**”», κατά τον απολύτως εύστοχο χαρακτηρισμό του Μαγκάκη.

Το έτος 1966 υπέβαλα στη Σχολή το πρώτο τεύχος της επί Υφηγεσίας διατριβής μου με τίτλο «Περί Συρροής Εγκλημάτων Α΄» (Δογματική Θεμελίωσις», σελ. 207), η οποία ύστερα από θετική Εισήγηση του Νικολάου Χωραφά εγκρίθηκε ως διατριβή επί Υφηγεσία. Έτσι εξελέγη τότε Υφηγητής του Ποινικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ύστερα από δύο χρόνια, το έτος 1968, ολοκληρώθηκε η επί Υφηγεσία διατριβή μου με την κυκλοφορία και του δεύτερου τεύχους («Περί Συρροής Εγκλημάτων Β΄, Προϋποθέσεις, Ρύθμισις, Δικονομία», σελ. 257). Εντωμεταξύ, κατά τα τελευταία χρόνια διδασκαλίας του Νικολάου Χωραφά, είχα την μεγάλη χαρά να επιλεγώ από αυτόν ως ευχάριστος και ίσως χρήσιμος συμμετέχων στο κοπιώδες εξεταστικό του έργο. Είναι δε δεδομένο ότι η παρουσία μου πλάι του διέψευσε παταγωδώς και διάφορες χυδαιολογίες και, βέβαια, ψευδολογίες που είχαν τότε διατυπωθεί εναντίον του.

Η προσφορά του Νικολάου Χωραφά υπήρξε πολυδιάστατη: συγγραφική, διδακτική, νομοπαρασκευαστική. Και στα τρία το έργο του ήταν ορόσημο, αφετηριακό για την ελληνική ποινική επιστήμη. Προσωπικό του έργο δεν ήταν μόνο η ανάπτυξη θεωρίας, αλλά η γεφύρωση θεωρίας και πράξης. Στήριξε με το θεωρητικό του έργο την επιστημονική αντίληψη, με ανεπανάληπτη πνευματική εντιμότητα και απλότητα, και παρέδωσε με τον Ποινικό Κώδικα ένα από τα αριότερα διεθνώς και κατά τη γνώμη του Μαγκάκη το καλύτερο νομοπαρασκευαστικό έργο της ελληνικής νομικής επιστήμης.²

Ο αείμνηστος Νικόλαος Χωραφάς αρεσκόταν, ιδίως στην αρχή των μεγάλων του έργων, να καταγράφει κάποιες θεμελιακές αρχές, των οποίων η καταγραφή και τήρηση προοιωνίζεται

1. Βλ. Τομέας Ποινικών Επιστημών Νομικού Τμήματος Πανεπιστημίου Αθηνών, Μνήμη Ν. Χωραφά, Η. Γάφου, Κ. Γαρδίκια, 1986, σελ. ιε' επ.

2. Βλ. περισσότερα *ibidem*.

θετική³ εξέλιξη του αναλαμβανόμενου έργου. Πρόκειται για τον εντοπισμό και την τήρηση εκείνης της γενικής αρχής εργασίας και έρευνας (του, θα έλεγε κανείς, «εμβληματικού ρητού» ή μοτίβου) που εκφράζεται πια με την λατινογενή (ήδη εξαγγλισμένη και εξελληνισμένη) έκφραση «μότο»⁴ μιας προσπάθειας, εργασίας ή εγχειρήματος. Έτσι, στην αρχή του θεμελιώδους έργου του «Ποινικόν Δίκαιον»⁵ διαβάζει κανείς το εξής «μότο» από τον Περικλή του Πλουτάρχου (κεφ. 13): «*Ἡ ἐν τῷ ποιεῖν εὐχέρεια καὶ ταχύτης οὐκ ἐντίθησι βάρος ἐργῷ μόνιμον οὐδέ κάλλους ἀκρίβειαν· ὁ δ' εἰς τὴν γένεσιν τῷ πόνῳ προδανεισθεῖς χρόνος ἐν τῇ σωτηρίᾳ τοῦ ἐργου*⁶ *τὴν ἰσχὺν ἀποδίδωσιν*». Που σημαίνει, ότι η ευχέρεια και ταχύτητα της δημιουργίας ενός έργου δεν προσδίδουν σε αυτό μόνιμη αξία ούτε ακρίβεια κάλλους, ενώ αντίθετα ο «**προδανεισθείς χρόνος**», δηλαδή ο χρόνος που δανείζεται και αφιερώνει κανείς στην επίπονη γένεση ενός έργου, του αποδίδει και του επιστρέφει ως κέρδος την ισχύ και αντοχή του γενομένου αυτού έργου στον χρόνο.

3. Και όχι σώνει και καλά ή κατά το πλείστο αρνητική (αλλιώς γενικεύει υπό το λήμμα «προοιωνίζεται» το Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας της Ακαδημίας Αθηνών, 2014, σελ. 1353).

4. Μότο = «ρητό, απόφθεγμα ή γνωμικό που τοποθετείται μεταξύ του τίτλου και του κειμένου (ποιήματος, μελέτης, αφιερώματος κλπ.), δίνοντας κατεύθυνση για την ερμηνεία του περιεχομένου», κατά το Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Μπαμπινιώτη, β' έκδ. 2005, σελ. 1124, και «σύντομη φράση που εκφράζει γενική αρχή, κατευθυντήρια ιδέα ή αντίληψη», «μεταξύ τίτλου και κειμένου» κατά το ως άνω Χρηστικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών, σελ. 1045.

5. Ν. Α. Χωραφά, Ποινικόν Δίκαιον, Τόμος Πρώτος, έκδοσις ενάτη (επιμέλεια Κ.Ε. Σταμάτη), Αθήναι 1978.

6. Στο πρωτότυπο: «του γενομένου» αντί «του έργου».